

РЕЦЕНЗИЯ

за хабилитационния труд на доц. д-р Зарко Ждраков

на тема:

**„Авторовият знак като самоидентификация във визуалните изкуства
от Античността до XX век”**

за присъждане на академична длъжност „Професор”

от

професор, доктор на изкуствознанието Чавдар Попов

Хабилитационният труд на доц. д-р Зарко Ждраков на тема: „Авторовият знак като самоидентификация във визуалните изкуства от Античността до днес” се състои от 280 страници текст, библиография на кирилица и на латиница (страници 281-327), автографски списък от 420 позиции (страници 328-354) и илюстративен материал.

Трудът е посветен на една тема, която рядко намира място в изкуствоведските изследвания, независимо от избрания период, тематичната насоченост или използваната методология в съответната разработка. Тази тема е твърде специфична и засяга фундаменталния въпрос, най-общо казано, за различните типове съотношения между визуален образ и вербален текст в произведението. Този проблем, доколкото ми е известно, най-малкото в рамките на избраните параметри, не е разработван в нашата, а може би и в чуждестранната специализирана литература. А той е важен по своему, тъй като неговото успешно решаване пролива допълнително светлина върху отделни аспекти и особености както на художествения процес, така и на функциите на съответния артефакт.

Ето защо можем да кажем, че дори единствено изборът на темата представлява вече свидетелство за оригинален подход и дава гаранции за определен научен принос на изследването.

Формулирането и уточняването на заявена тема – от Античността до XX в. – говори за стремежа на автора да подходи глобално към проблематиката, която той си е поставил за решаване. Обемът на разглеждания материал също впечатлява – от примери

и позовавания върху артефакти от египетското изкуство, през Античността (гръцка и римска) и Средновековието (където до голяма степен е положен акцентът на проучването) та чак до модерната живопис (XIX-XX в.). Основно място, естествено, е отделено на паметници от България от времето на Средновековието и на Националното възраждане.

Авторът издирва, открива, фиксира и анализира не само автори подписи в буквалния, тесния смисъл на думата, но съвсем справедливо включва в своя обзор също така и най-различни надписи, разнообразни и дори разнородни по същество вербални означавания и отметки от различно естество, имащи многобройни смислови и функционални характеристики и особености. Подобен подход очевидно усложнява задачата на анализатора, но от друга страна той е напълно оправдан, тъй като му позволява да систематизира, да проучи внимателно и да осмисли в детайли съответните конкретни случаи в един значително по-широк контекст. Така, собственото подписите, тяхната роля и значение в цялото придобиват относително по-убедителна и по-цялостна интерпретация.

В труда на доц. Ждраков, фигуративно казано, взаимно се „засичат” и си взаимодействат две обширни проблемно-тематични сфери. От една страна основните усилия на изследователя, както е видно от цялостния прочит на изложението, са насочени към издирване, формулиране, открояване и (по възможност) обяснение на най-различни смислови, структурни, културно-исторически и функционални фактори, предпоставки и причинно-следствени връзки, при изясняването на които даденият вербален знак би могъл, условно казано, да бъде успешно „дешифриран” и съответно адекватно интерпретиран. От друга страна, съвсем правилно авторът обръща внимание и на един друг важен аспект от проучването: фактът, че различните типове знаци – подписи, надписи, епитафии, посвещения, монограми и т.н. заемат, така да се каже, най-различни позиции във видово-жанровата картина на изкуствата (архитектурно съоръжение, съд, ръкопис, картина, паметник и т.н.) в зависимост от мястото на съответния артефакт в тази макар и приблизителна морфологична систематика. Нека отново напомним – става дума за най-различни по характер вербални обозначения. Разглеждането в дълбочина на тези разнообразни по материал, функции, семантика и структура означения изисква да се намерят пресечните точки във взаимодействията и взаимоотношенията на споменатите по-горе две сфери. Доц. Ждраков е могъл в общи линии да се справи успешно с тази съвсем не лека задача, освен всичко друго, и

благодарение на това, че органично съчетава в себе си ерудицията на академичния учен с интуицията и усета на теренния изследовател. Той осъществява настоящето проучване в продължение на дълги години и то представлява естествено следствие на един многогодишен целенасочен и упорит труд.

И като обща насока, и като методологически предпочитания, в своя избор Зарко Ждраков гравитира към иконологията, за която сам споменава няколко думи в началото на хабилитационния си труд. В случая като че ли в най-голяма степен за иконология можем да говорим най-вече във връзка с прословутия девиз на един от нейните основатели, Аби Варбург: „Търсете в детайлите!“ Подобна проучвателска нагласа граничи понякога в буквалния смисъл на думата с детективско изследване. Мисля, че често пъти самият автор е изпитвал определена интелектуална наслада и дори изследователска „възбуда“ от едно или друго откритие на някой подпис или знак, които по различни причини са останали незабелязани до момента от предишните учени. Що се отнася обаче до общата оценка на прилагания от Ждраков подход, позоваването на иконологията не е съвсем точно, тъй като този метод е ориентиран предимно към декодирането на евентуалните символични, алегорични или метафорични пластове на творбата, основно на базата на разчитането на визуалния образ, докато в случая, както вече стана ясно, реч иде по-скоро за подход, който бих определил като комплексен и който държи сметка за голям брой разнообразни и често разнородни фактори. Освен това акцентът се поставя не върху визуалния, а върху вербалния текст.

Общата постановка на темата, както и определянето на целите и задачите, формулирани от доц. Ждраков в предговора като че ли откриват пред него два основни възможни варианта за нейното решаване. Първата възможност предполага изграждането на една типология на авторовите идентификационни знаци като се отдели специално внимание специално на подписите. Втората, избрана от автора, е да се направи исторически обзор на различните случаи, групирани по културно-исторически епохи, приети както в историческата, така и в изкуствоведската периодизация. В такъв случай, пред вид изключително голямото разнообразие от конкретни казуси, единствената убедителна „спойка“ би била – и в случая Ждраков има пред вид точно този момент – очертаването на повече или по-малко хипотетичната фигура на съответния автор едновременно и като тип самосъзнание, и като социален статус.

В предговора, както е прието, са очертани и формулирани основните цели и задачи на труда. Тук, наистина, биха могли да се добавят още редове, особено по отношение на очертаването на границите на предмета на изследването, (има пред вид най-вече прецизирането на географските и хронологичните параметри). Мисля също, че както по отношение на прегледа на литературата по въпроса, така и от гледище на ясното разграничаване на увода от самото изследване (тъй като някои моменти от изследването начеват още в предговора) могат да се внесат известни уточнения и корекции.

Античният период е разгледан през призмата на най-важните, „знакови“ паметници (Панагюрското и Рогозенското съкровища, Александровската гробница и т.н.). Приведени са голям брой сведения от писмени извори, от археологически проучвания, сравнителен материал, иконографски и стилови характеристики.

По отношение на средновековния материал, съвсем справедливо, освен споменатите позиции, се вземат пред вид също така и богословските и философските аспекти на художественото творчество. Тук ключови фигури са, например, Мануел Панселинос, Теофан Критянин, както, естествено, и мнозина други автори.

Както вече стана ясно, коректното разчитане на съответния вербален знак (надпис, подпис и т.н.) не може да стане без да се вземе пред вид цял комплекс от фактори – семантични, функционални и т.н. определящи характеристиките на даден артефакт. В това отношение доц. Ждраков демонстрира висока ерудиция, умение да свързва и да комбинира в нужните пропорции и съотношения фактологични данни, хипотези и предишни тълкувания по начин, който да му позволи да изгради свои версии с нужната степен на доказателствена сила. Включени са палеография, епиграфика, етимология, топонимия, лингвистика, история, археология. Наред с това, авторът има пред вид също така и митологията, ритуалите, мистичните актове от различно естество и т.н. В резултат се получава сложен букет от фактори и от причинно-следствени връзки. Като правило съответният артефакт, особено когато става дума за архитектурно произведение, се разглежда като своеобразен „текст“ в семиотичния смисъл на думата.

В определен момент в изследването идва ред и на Първото българското царство. Страниците, посветени на родния материал, както през Средновековието, така и през периода на Националното възраждане са най-ценни по две причини. От една страна този материал е относително най-добре познат на автора. От друга – кой друг, ако не

български изследовател би могъл и би следвало да разгледа и да проучи нашите паметници?

Тук от особено значение са редовете, посветени на Мадарския конник, на многобройните зографи, разглеждането на такива знакови паметници като Бачковската костница, църквата Св. Богородица Перивлепта в Охрид и др.

Онези страници на труда, които са посветени на италианския Ренесанс, както и на живописата на модернизма по условие носят, така да се каже, по-фрагментарен и донякъде дори конспективен характер. Това очевидно е неизбежно по няколко причини. От една страна разглежданата проблематика се усложнява и разнообразява, от друга страна обемът на художествения материал нараства лавинообразно (не на последно място и поради факта, че от Ренесанса насетне имаме работа вече предимно с подчертано индивидуално творчество). От трета страна, също по обективни причини, достъпът до паметниците се стеснява и се ограничава значително. Остава въпросът обаче дали и доколко е било необходимо в разработката да се включва и този материал.

Ето защо, както стана дума и по-горе, неизбежната неравностойност на присъствието на различните епохи и стилове би следвало да се уговори по-ясно още в началото. Става дума по-конкретно за това, че заявената в заглавието глобална хронологична рамка – от Античността до XX в. не може да бъде „покрита” равномерно и равностойно в хода на изложението. Между заглавието и реалното съдържание на труда е налице известно несъвпадение.

Най-напред разделът за модерната живопис остава някак изолиран и фрагментарен. Възникват няколко въпроса. Защо само модерната живопис, а не изобщо периодът на Модерността (XVII-XIX в.)? Защо липсва значителен материал от Ренесанса до XIX в.? Как стои въпросът със съотношенията между българското и чуждестранното изкуство? И отново да кажем – по всяка вероятност съотношенията между античния и средновековния материал, от една страна, и материалът от модерното изкуство следва да бъдат уговорени, тъй като съответните епохи не са представени, а очевидно и не могат да бъдат представени равностойно.

Има и нещо друго – ако пък става дума за т.н. *case studies*, това също би трябвало да бъде уточнено специално.

Към автора могат да бъдат отправени и други въпроси и бележки. На моменти отделни абзаци се нуждаят от допълнителни пояснения. Така например, на с. 254, в увода към главата са налице доста неясноти. Могат да се открият тук-там и други подобни пасажки. И в този раздел, както и на други места, не е ясно какво точно се има пред вид под често употребявания израз „екзистенциално пространство“?

В отделните глави липсват съвсем кратки въвеждащи (като постановка на проблема) и заключителни (като равносметка и изводи) абзаци от по-общ характер, които да „рамкират“ съответната част от текста.

Като цяло обаче решително натезжава общата положителна оценка. Тя произтича от няколко основни момента, които могат съвсем кратко да бъдат формулирани в следните пунктове.

Пред нас безусловно е текст, който обхвата и задълбочено, в рамките на обективните възможности за провеждане на подобна изследователска програма, разглежда една по същество почти неразработена проблемно-тематична област имаща важно значение в общата стратегия по реконструирането и интерпретирането на значителен брой важни паметници на изкуството, най-вече от областта на нашето национално художествено наследство.

Освен това изследването съдържа впечатляващо богата фактология, чиято прецизна и веща обработка е от съществено значение с оглед продължаване на подобен род проучвания в бъдеще. Доц. Ждраков формулира и предлага на нашето внимание хипотези и догадки на основата на многобройни връзки, препратки, асоциации, които могат понякога да ни се сторят неочаквани, дори парадоксални. Авторът изявява едновременно и респект, и критично отношение към своите предшественици. Смело и решително, но като се позовава повечето пъти на определени логически ходове, а не на фриволни догадки, той предлага свои интерпретации и реконструкции на авторовите самоидентификационни вербални знаци. Тези особености на изследователската му програма и на общата ориентация на визията му, определят високия евристичен потенциал на труда. В много случаи дори единствено постановката на даден проблем вече представлява определена крачка напред.

Разбира се авторът на настоящите редове не би могъл да вземе конкретно отношение към редица от предложените тълкувания и хипотетични тези на автора, тъй

като подобна преценка изисква твърде задълбочени специализирани познания, които са достояние на малцина. Верификацията на степените на убедителност на едно или друго тълкувание в крайна сметка би могла да се осъществи в рамките на твърде стесненото поле на тясно профилирания експертен консенсус.

Няма съмнение обаче, че като цяло трудът безусловно отговаря на основните изисквания за хабилитация. Огромният обем от включените в обзора факти и материали, систематизацията им, както и предложените за научна дискусия интерпретации ще бъдат от несъмнена полза за бъдещите изследователи на тази съдържателна и във висша степен интересна проблематика.

Въз основа на направените оценки и изводи от труда можем да обобщим, че пред нас е ценно и полезно съчинение с определено приносен характер. По същество е разработена значителна и нова за нашата наука проблемно-тематична област. Това обстоятелство ми дава пълното основание да препоръчам на уважаемото специализирано научно жури да присъди на доц. д-р Зарко Ждраков академичната длъжност „Професор”.

проф. д. изк. Чавдар Попов